

DEÁK-SÁROSI LÁSZLÓ

**ANAPESZTUS VAGY DAKTILUS?
PETŐFI SÁNDOR *SZEPTEMBER VÉGÉN* ÉS ÁPRILY LAJOS *MÁRCIUS*
CÍMŰ VERSÉNEK RITMUSÁRÓL***

Kivonat

A magyar verstani szakirodalom két legvitatottabb verse Petőfi Sándor *Szeptember végén* és Áprily Lajos *Március* című költeménye. Mindkettő daktilikus alkmani tetrameterből, ilyen sorokból/kólonokból áll, mégis egyes szerzők anapesztikusként értelmezik. Tanulmányomban a daktilikus olvasatot igazolom, és azt, hogy milyen módon szólaltatható meg a dallamhangsúlyrendszer három fő nyomatékával, a hangerővel, az emelkedővel, az ereszkedővel és ezek lehetséges kombinációival.

Kulcsszavak: verstan, dallamhangsúlyrendszer, hangerő, daktilus, anapesztus, Petőfi Sándor: *Szeptember végén*, Áprily Lajos: *Március*

Lírai daktilus – Petőfi Sándor: *Szeptember végén*

A lírai daktilusok Kr. e. a 7. században jelennek meg Alkman kardalaiban (Szepessy 2013: 104). A lírai daktilus legjellemzőbb sorfajtája a daktilikus tetrameter, az úgynevezett alkmani sor, amelynek főbb jellemzői, hogy kaphat ütemelőzöt (egy közös vagy két rövid hangsúlytalan szótag formájában), a daktilust csak nagyon ritkán helyettesítheti spondeus, és maga a sor gyakran katalektikus, vagyis az utolsó üteme csonka (uo.). Az alkmani sor előfordul önmagában is, de gyakran kétsoros versszakot alkot egy hexameterrel, és ezt alkmani strófának nevezik.

A *Szeptember végén* végig alkmani sorokból áll, és csak néhány kisebb eleme különbözik klasszikus görög mintájától. Egyik különbség, hogy a metszet Petőfi soraiban nem a harmadik ütem közepén, hanem annak az elején van. A lábmetező penthemimerész, a cezúra helyett ütemhatáros dierézis van, ami érthető, mert a magyar verselés az ütemhatárra eső metszeteket kedveli, nem csupán a magyarosan hangsúlyos, de az ereszkedő időmértékes lejtésű formákban is. A magyar hexameterben is gyakoribbak a dierézisek, mint

*A tanulmányban elemzett egyik daktilikus (*Szeptember végén*) és egyik anapesztikus (Forradalom) vers recitálva, dallamhangsúlyokkal itt hallgatható meg:

<https://soundcloud.com/deak-sarosi-laszlo/21-petofi-sandor-forradalom-simon-peter>

<https://soundcloud.com/deak-sarosi-laszlo/041-petofi-sandor-szeptember-vegen-dallamhangsulyokkal>

a görögben és a latinban, és a magyarban ezek nem számítanak, nem érzékelhetők hibának. Az alkmani sor a görögben is előfordul önállóan, és csonka, katalektikus változata is ismert. A *Szeptember végén*ben minden második sor csonka. Petőfinél a sorok vége összecseng keresztrimesen (12a 11b 12a 11b stb.), tehát a vers alkmani leoninusokból áll.

A különböző verstani iskolák szakértői nagyon eltérő módon értelmezik a képletét, a lüktetését. Horváth János (2004: 644, 833), Fónagy Iván (1989: 117) és Szuromi Lajos (1990: 268) anapesztikusként fogják fel, László Zsigmond viszont a daktilikus tagolás mellett érvel, bár magát a daktilus szót nem írja le (1985: 54). Szepes-Szerdahelyi lehetségesnek tartja az ütemelőző létjogosultságát, tehát a daktilikus tagolást, Kardos László érvelésére hivatkozva (1981: 165). Jómagam a *Szeptember végé*nt daktilikusként értelmezem, és ezt átfogó ritmikai vizsgálattal igazolom.

A vers egyik kulcskérdése, hogy a magyar verselésben, akár hangsúlyos típusban, akár időmértékesben létezik-e ütemelőző, vagy nem. Ha egy adott nyelvben léteznek hangsúlytalan, egy, két vagy akár több szótagos szavak, akkor lehetséges az ütemelőző is. A magyarban hangsúlytalan sorkezdetet, ütemelőzőt képezhetnek az olyan szavak, mint a névelők (*a, az, egy*), a kötőszók (*és, de*), egyes névmások (*ki, aki, ami stb.*), partikulák (*vajon*), nem hangsúlyos jelentéssel használt mondatszók (*igen, talán, óh stb.*). A görög alkmani sorban is ilyen és hasonló hangsúlytalan egy és két szótagos szavak jelenhetnek meg az első daktilus előtt. Ha a görögben lehetséges az ütemelőző, a magyarban miért nem?

A probléma az, hogy a verstanok László Zsigmondé (1961) kivételével hangsúlyként csak a hangerőnyomatékot ismerik. A hangerő egymagában nem képes differenciálni a különböző értelmi és csak metrikai hangsúlyokat, még akkor sem, ha annak különböző fokozatait, az 50 és a 25%-os erősségét is használjuk. Lehet használni, de az nem elég. A sor, ha elkezdődik a semmiből, a csend után, akkor az első szó eleje hangsúlyosként hat, és értelmi hangsúlynak tűnik. Ez azonban nem teljesen igaz, mert a hangsúlytalanak nevezett, nem önálló jelentéssel bíró szavak is bírnak hangsúllyal, csak kisebbel, mint az autoszemantikus jelentésűek. A hangsúly viszonylagos, és csak a második szóból, szótagból derül ki, hogy az első mi volt. Például az „a kar” és az „akar” ugyanaz a hangsor, de az egyik névelős főnév, a másik ige. Az elsőben az első szótag hangsúlytalan, a másodikban hangsúlyos értelmileg is: „a kar” vagy „a kar” és „akar” vagy „akar”. A hangerőhangsúlyt aláhúzással jelöltem, az emelkedőt pedig félkövérrel. A hangerőhangsúly nem mindig érvényesíthető jól, különösen annak dinamikus változata, mert a hangerőhöz előkészület kell, és szünetet képezhet, illetve megrövidítheti, megnyújthatja az előtte és az utána következő szótagot. A magasságváltozás,

például az **emelkedő** (de az *ereszkedő* is) lehetővé tesz hangerő-növekedést, hajlékonyan a levegő kirobbanó elengedése nélkül is. Az **emelkedő** azonban hangerőtöbblet nélkül is **értelmi** hangsúlyt képez.

Tehát ha a verstanok nem ismernek több hangsúlyt, a hangerőn kívül legalább az **emelkedőt**, akkor nem tudják igazán karakteresen megkülönböztetni a hangsúlyokat. Így a sorkezdetet automatikusan hangsúlyosnak veszik, és nem akarják leválasztani az ütemelőzöt. Ha nem választják le az ütemelőzöt, akkor Petőfi sorai anapsztikusnak tűnnek, legalábbis papíron. Szuromi anapsztikusán tagolja az összes sort, köztük az elsőt is:

Még nyíl- nak a völgy- ben a ker- ti virá- gok
 - - | U U - | U U || - | U U - | U

Ez prozódiailag teljesen következtelen, hiszen így az első szótag kivételével nem esik egybe az értelmi és a metrikai hangsúly, és ilyen mértékű, mennyiségű disszonancia bántja a nyelv- és ritmusérzékét. Elvben az időmértékes versben a szótaghosszúság és a hangsúly függetlenek egymástól, de a gyakorlatban szükségesek az egybeesések bizonyos helyzetekben és arányban az ütemezés miatt. Ennyire nem mehet szembe egy vers tagolása a természetes hanglejtéssel. A hangsúlyok el is nyomják bizonyos fokig az időmértékes lüktetést, ami gyenge nyomatók. Létezik természetes, spontán ritmizálás, ezt Fónagy Iván igazolta egy kísérlettel (1989: 94–6). Tíz, verstanilag nem képzett személlyel olvastatta fel Petőfi versét, és az összesített, tipikus eredményt lejegyeztette Ránki György Kossuth-díjas zeneszerzővel. Az ösztönös nyelvérzék ütemelőzőket és daktilikus lüktetést érzékelt. Idézem a kottát, ami az első négy lejegyzett sor ritmusát és dallammenetét tartalmazza:

$\text{♩} = \text{cca } 68-70$

Még nyíl - nak a völgy - ben a ker - ti vi - rá - gok,

Még zöl - del a nyár - fa az ab - lak e - lőtt,

De lá - tod a - mot - tan a té - li vi - lá - got?

Már hó ta - ka - rá el a bér - ci te - tőt,

Jól látható, hogy a kísérletben részt vevők előadásmódjának egyesített képletében mind a négy sor ütemelőzővel kezdődik, az első szót/szótagot *mélyebben* ejtik, a tényleges ritmus- és sorkezdetet pedig **dallamemelkedővel** indítják. Az ütemvonalak nincsenek kihelyezve, de a kottafejek gerendázata utal az ütemes tagolásra. A soroknak, amelyek jellemzően megfelelnek egy-egy mondatnak, az **emelkedő** adja a fő **értelmi** hangsúlyt. A sorok további részében végig *ereszkedő* a lejtés, tehát a kísérleti személyek újabb **emelkedő** hangsúlyokat nem alkalmaznak, de ez nem is rossz megoldás prozódiaiilag, mert a *metrikai* hangsúlyokat jelzi az *ereszkedő*, és az **értelmi** hangsúlyokat pluszban ki tudja emelni a nem fizikai értelmi hangsúly is. Sor közben mindössze egy helyen van emelkedő, a „világot” szóban. Itt a „lá” szótag emelkedik, a „got” már szintén *ereszkedik*. Valamilyen ösztönös helyesbítésre törekedhettek a felolvasók, mert a nyomatókkapcsoló daktilusok után az esetek többségében megtartották a pusztán metrikai daktilust: „ablak e-”, „látod a-”, „mottan a” „téli vi-”, „hó taka-”, „rá el a”; illetve „kerti vi-”, „bérci te-”. Csak két helyen igazodtak az értelmi tagoláshoz, de hat helyen a ritmikai tagolást követték, az értelmi tagolás ellenében! Van tehát jogosultsága a pusztán metrikai tagolásnak, csak nem elég hozzá a korábban kizárólagosnak tartott dinamikus hangerőhangsúly. A pontosan elhelyezett **dallamemelkedőkkel** és a *dallamereszkedőkkel* megoldható a többretegű tagolás és az áthidalás.

Az ösztönös daktilikus tagolásnak az az oka, hogy a teljes ütemekben, az ütemelőzőt és a sor végi, csonka ütemeket nem számolva a 72-ből 41-ben van nyomatókkapcsolás, ami 59,72%; az első, teljes ütemekben pedig 24-ből 19, ami 79,16%. Az 59,72% közel áll a minősített többséghez, a 79,16% 13%-kal meg is haladja azt. Ha a sorok többsége nyomatókkapcsoló daktilus (az első, hosszú szótag hangsúlyos), akkor ez a hangzás fog dominálni a szöveg összhatásaként, nem pedig az anapesztikus.

Az első sor mintasornak tekinthető (bár a tökéletesen nyomatókkapcsoló csak a 17.), de a vizsgált három is mintasor és még több másik is. Ez azt jelenti, hogy alkalmazni lehet a minimum 70%-os (minősített többségi) és a 100%-os szabályt (Deák-Sárosi: *A háromszólamú vers*, kézirat). Ha a legkevesebb 70% megmutat egy ritmikai tagolási megközelítést, akkor azt a megszólaltató alkalmazza az adott sor és a vers maradék részére. Ha a mintasorokat, így az első ütemelőzővel és daktilikusan tagoljuk, akkor két fő hangsúly és egy másodlagos, de fontos hangsúly („nyílnak a”, kerti vi-”, illetve „völgyben a”) erősíti meg a daktilust, és csak egy esetén kell áthidaló dallamhangsúly, a záró spondeusban (itt trocheusban): „-rágok”. Ezért logikus a minősített többségi, minimum 70%-os szabály, mert a többséghez igazítjuk a kisebb részt, nem pedig

fordítva, vagyis nem a gombhoz varrjuk a kabátot. Ha a mintasorban/sorokban és a vers egészében a nyomatékkapcsolás alapján a daktilus a meghatározó, akkor azt fogadjuk el természetes lejtésnek, és a kivételeket ahhoz igazítjuk a dallamhangsúlyokkal. Érdekes, hogy Fónagy idézi a zeneszerző által lejegyzett természetes tagolást és dallamlejtést, de a verset mégis anapesztikusnak tartja (1989: 117).

Szurominak alapvetően az ütemelőzővel és azok számarányával kapcsolatban van kifogása. Megállapítja, hogy a vers 24 sora közül mindössze 6, tehát 25%-nyi (a 9., 12., 14., 15., 18., 21.) kivétel, amelyek nem egy szótagú szóval kezdődnek, tehát szerinte ezek nem foghatók fel ütemelőzőként (Szuromi 1990: 270). A 75% azonban tekintélyes arány, több mint a minősített többség, tehát azokhoz kell igazodni. Csakhogy Szuromi nem tud mit kezdeni azzal a 6 sorral, amelyek nem egy szótagú szóval kezdődnek. Miért? Mert pusztán dinamikus hangerőhangsúllyal nem tud hangsúlyt képezni az ütemelőzőnek tekintett szótagon és közvetlenül utána az első daktilus első szótagján is, az ictusnak vagy arsisnak megfelelő „ütem egy”-en. Két egymás melletti szótagot nem lehet egyaránt hangsúlyosan ejteni, legalábbis dinamikus hangerőhangsúllyal; a másik probléma pedig az, ha ez sikerülne is, akkor mindkettő értelmi hangsúlyként szólna. Ezért van az emelkedő és az ereszkedő hangsúly (mindkettő hajlékony, nem kell nekiszaladni a képzésüknek), hogy az egyik az értelmi, a másik a pusztán metrikai hangsúlyt jelölje, és ezeket mind ejtésben, mind hallás alapján határozottan meg lehessen különböztetni. A kérdéses sorok elejének dallamhangsúlyos ritmizálása tehát a következő: „elhull”, „holnap”, „könnyezve”, „s rábírhat-e”, „fejfámra”, „letörleni”.

Nézzük a teljes verset, és annak további ritmikai elemzését:

Még <u>nyílnak a</u> <u>völgyben a</u> <u>kerti vi-</u> <u>rágok</u> , --	=	∪∪	=	∪∪	=	∪∪	--	∪	
Még <u>zöldel a</u> <u>nyárfá az</u> <u>ablak e-</u> <u>lőtt</u> ,	--	∪∪	=	∪∪	=	∪∪	--		
De <u>látod a-</u> <u>mottan a</u> <u>téli vi-</u> <u>lágof?</u>	∪	=	∪∪	--	∪∪	=	∪∪	--	∪
Már <u>hó taka-</u> <u>rá el a</u> <u>bérci te-</u> <u>tőt</u> .	--	=	∪∪	--	∪∪	=	∪∪	--	
Még <u>ifju szi-</u> <u>vemben a</u> <u>lángsuga-</u> <u>rú nyár</u>	--	=	∪∪	--	∪∪	=	∪∪	--	--
S még <u>benne vi-</u> <u>rit az e-</u> <u>gész kike-</u> <u>let</u> ,	--	=	∪∪	--	∪		--	∪∪	∪
De <u>íme sö-</u> <u>tét hajam</u> <u>őszbe ve-</u> <u>gyül már</u> ,	∪	=	∪∪	--	∪∪	=	∪∪	--	--
A <u>tél dere</u> <u>már megü-</u> <u>té feje-</u> <u>met</u> .	∪	=	∪∪	--	∪∪	--	∪∪	∪	

EI- <u>hull a vi-</u> <u>rág, eli-</u> <u>ramlik az</u> <u>élet...</u>	=		--	∪∪	--	∪	∪	--	∪∪	=	∪
Úlj, <u>hitvesem,</u> <u>úlj az ő-</u> <u>lembe i-</u> <u>de!</u>	=		--	∪∪	=	∪∪	--	∪∪	∪		
Ki <u>most feje-</u> <u>det kebe-</u> <u>lemre te-</u> <u>véd le,</u>	∪	=	∪∪	--	∪∪	--	∪∪	--	∪∪	--	∪
Hol- <u>nap nem o-</u> <u>molsz-e si-</u> <u>rom föli-</u> <u>be?</u>	=		--	∪∪	=	∪∪	--	∪∪	∪		

Oh <i>mond</i> : ha e- <i>lőbb halok</i> <i>el, tete-</i> <i>mimre</i>	= -- U U = U U -- U U -- U
Köny- <i>nyezve bo-</i> <i>ritasz-e</i> szemföde- <i>let?</i>	= -- U U = U U = U U U
S rá- <i>bírhath-e</i> majdan egy ifju sze- <i>relme,</i>	= -- U U = U U = U U -- U
<i>Hogy</i> elhagyod érte az én neve- <i>met?</i>	U = U U = U U = U U U
<i>Ha</i> eldobod egykor az özvegyi fátyolt,	U = U U = U U = U U = --
Fej- <i>fámra ső-</i> <i>tét lobo-</i> <i>gól a-</i> <i>kaszd,</i>	= -- U U = U U -- U U --
<i>Én</i> feljövök érte a síri vi- <i>lágból</i>	-- = U U = U U = U U -- --
<i>Az</i> éj köze- <i>pén, s oda</i> leviszem <i>azt,</i>	U = U U -- U U U U U --
Le- <i>törteni</i> véle kö- <i>nyüimet</i> érted,	U -- U U = U U -- U U = U
<i>Ki</i> könnyeden elfele- déd hive- <i>det,</i>	U = U U = U U -- U U U
<i>S e</i> szív sebe- <i>it bekö-</i> <i>tözni, ki</i> téged	U = U U -- U U -- U U = U
<i>Még</i> akkor is, ott is, ő- rökre sze- <i>ret!</i>	-- = U U = U U -- U U U

Koltó, 1847. szeptember (Petőfi, MEK)

Jól látszik a sorok után mellékelt képletből, hogy hibátlan az időmérték, tehát minden szótag maradéktalanul megfelel a daktilikus tetrameter szótaghosszainak. Mindössze egy kivétel van, a 20. sorban a „leviszem”, ami tribrachis (U U U), így tiltott helyettesítés a daktilikus lüktetésben. Már az alapelvek miatt is tilos, hiszen a daktilikus láb/sor moraszámláló is egyben, így ha hiányos, csak hárommorás, akkor túlságosan begyorsul a ritmus, és teljesen ki lehet esni az ütemezésből. Erre a régi megoldás az volt, hogy a rövid, de hangsúlyos szótagot ejtésben megnyújtották, hogy hosszú, kétmorás legyen. Egyes magánhangzók valóban megnyúlnak, például az „i” és az „í”, de mások, mint az „é” és az „á” megrövidülnek (Gósy 2004: 110). Az „e” is megrövidülhet, ki lehet próbálni a gyakorlatban. Erre a ritmikai helyzetre azonban a megoldás, hogy kell engedni beleszaladni a „leviszem” szót a hangsúlyeltolódásba, a szinkópába, és utána úgyis jön a sor utolsó szótagja, egy hosszú szótag, amelynek időtartama alatt van idő bevárnia egymást a zenei és a prozódiai hangsúlynak. Magyarán, fegyelmezett megszólaltatással a recitáló nem esik ki itt a ritmusból, és a versben sehol sem.

Már csak az a kérdés, hogy ez hiba vagy szándékos eltérés. Majtényi Zoltán szóbeli észrevétele alapján ez szándékos dramaturgiai eltérés, egy kis gyorsítás a feszültség fokozása érdekében. Petőfi biztosan talált volna más, odaillő ikekötőt, ha meg akarta volna tartani a hibátlan időmértéket ebben az egy kivételes szótagban: „**el**viszem, **át**viszem, **túl**viszem stb.” Azért is szándékos, dramaturgiai az eltérés a képlettől, mert csak egy van belőle, minden más helyzetben hibátlan az időmérték. Petőfi annyira vigyázott a mértékre, hogy néhány helyen inkább a helyesírás rovására őrizte meg a hibátlan szótaghosszúságot. Az ötödik sorban ezért egy soron belül alkalmaz rövid és hosszú „u”-hangot szóvégen: „ifju”, „lángsugarú”. A köznyelvben

a szóvégi „ú” és „ü”, néhány ritka kivételtől eltekintve (az „ifju” „u”-ja nem tartozik közéjük) mindig hosszú, egyes nyelvjárásokban rövid, de versen és még inkább verssoron belül nem szokás nyelvjárást váltani. A 12. sorban is rövid i-vel írja a „sírom” szót, „sírom”-nak, hogy tökéletes legyen a daktilus. Ugyanígy a 21. sorban egy archaikus szóváltozatot használ a hibátlan daktilus kedvéért: a „könnyeimet” helyett a „könyüimet”.

Azt talán hangsúlyoznom se kellene, hogy vannak közös szótagok, a sor első és utolsó szótagjai, amelyek mindenféle ritmikai bizonytalanság nélkül lehetnek rövidek és hosszúak is. Hogy a felütés hosszú („még”, „már”, „rá” stb) vagy rövid („de”, „a”, „ki”, „hogy”, „ha” stb.), nem befolyásolja az ütemező lüktetést. Hasonlóan az utolsó szótagok sem.

Tehát hibátlan időmértékes verssel van dolgunk, hibátlan képlettel és annak gyakorlati megvalósulásával. Az eredmény mégsem „kocka” vagy gépies, mert a hangsúlyok eloszlásai biztosítják a ritmus változatosságát. Az első ütemekben 24-ből 16 esetben egybeesik az értelmi hangsúly és a metrikai hangsúly (az ütem egy, ictus, arsis), ami 67%, közel a 70-hez, de lényegében már ez is a minősített többség, a kétharmad. Ez az arányú egybeesés meghatározza, hogy a lüktetés ereszkedő és daktilikus legyen. A többi ütemben, a többi ictusnál kisebb ez az arány, de lehet, hogy az időmértékes versben kevesebb is elég, mint a 70%-nyi mintasor vagy mintaütem. Főleg ha maga az időmérték hibátlan, 100%-os, vagy ez esetben az egyetlen, dramaturgiai indokolt szótag kivétele miatt 99,17%-os. Ha az időmértékben sok szabályos és szabálytalan helyettesítés jelenik meg, és a nyomatékkapcsolás lecsökken 50% alá, mint a hamis jambusban (pszeudojambusban), akkor a vers teljesen el is veszítheti ritmikus jellegét. A *Szeptember végén* azonban nagyon karakteresen ritmikus és hibátlan ritmikával megszólaltatható daktilikus vers.

Végül még egy érvt említenék a daktilikus tagolás és megszólaltatás mellett. Mivel a daktilus (időmértékesen) ereszkedő versláb, nyomatékkapcsolás esetén itt hangsúlyosan is, összhangban van a magyar nyelv ereszkedő lejtésével. A magyar szavak ugyanis kivétel nélkül ereszkedők, és a szószerkezet, illetve a mondat szintjén is ereszkedő az alapszórend. Ha erővel, a hangsúly-eloszlások ellenében mégis anapesztikusként szólaltatnánk a verset, akkor az nagyon kemény, folyton felfelé törő hangzású lenne a sok éles ritmus miatt. A *Szeptember végén* viszont lágy, elégikus szöveg, amihez nem illene a harcias, dobpergésszerű hangzás.

Még egy vitatott lírai daktilus – Áprily Lajos: *Március*

A szakértők egy másik híres, daktilikus lüktetésű verset is anapesztikusként értelmeztek: Áprily Lajos *Március* című költeményét. Bár a képlete közel

azonos a *Szeptember végénnel*, a *Március* konkrét megvalósulása különbözik annyiban, hogy érdemes elvégezni a ritmikai elemzését. A vers közismert-sége is indokolja, hogy napvilágot lásson egy valóban jó tagolású metrikai olvasat. Bármely érdeklődő, legyen tanár vagy diák, ezt a daktilus kontra anapesztus dilemmát egy ilyen rövid, egyszerű, kimunkált, szép és fülbemá-szó versen keresztül értheti meg.

A *Március* szakértők általi ritmikai félreértése vagy inkább félremagyará-zása azért is rendkívül szembetűnő, mert a költő magába a versbe is beleírta a metrum képletét, a vers második versszaka a „daktilusok” szóval végző-dik. Szuromi Lajos tehát annak ellenére tartja a *Márciust* anapesztikus és jambikus, tehát mindenképp emelkedő lejtésűnek, hogy számol Áprilynak a versbe is megerősített állásfoglalásával, a daktilussal (Szuromi 1990: 267). Ehhez a megalapozatlan tagoláshoz csatlakozik Kecskés András is (1998: 488–9). Nem azért védem meg Áprily versét, mert jeles költőnk is ugyanab-ban a faluban, Parajdon tanulta az ízes székely magyar nyelvet, mint jóma-gam, hanem a metrikai és a prozódiai tények alapján.

A | **nap** *tüze*, | *látod*,
a | **fürge** *di-* | *ákat*
a | **hegyre** *ki-* | *csalta: a* | **csúcsra** *ki-* | *állt.*
Csengve, **ne-** | *vetve*
ki- | *buggyan a* | **kedve**
s egy | **ős** *evo-* | *ét* \wedge *a* | **fénybe** *ki-* | *ált.*

U| = U| = U
U| = U| -- U
U| = U| -- U| = U| --
= U| -- U
U| -- U| = U
U| = U| -- \wedge U| = U| --

Régi, **ki-** | *száradt*
tó *vize* | **árad**,
néma *ku-* | *takban a* | **víz** *kibu-* | *zog.*
Zeng *a pi-* | *cinyke*
szén/fejü | **cinke**
víg *dithy-* | *rambusa:* | **dactilu-** | *sok.*

= U| -- --
= U| = U
= U| -- U| = U| U
= U| -- U
= U| = U
= U| -- U| = U| U

Selymit *a* | **barka**
már **kita-** | *karta*,
sárga *vi-* | *rágját* | **bontja** *a* | *som.*
Fut, *fut az* | **áram**
a | **déli** *su-* | *gárban*
s **hökken** *a* | **hó** *a hi-* | *deg hava-* | *son.*

= U| = U
-- U| -- U
= U| -- --| = U| U
= U| = U
U| = U| -- U
= U| = U| -- U| U

Barna *pa-* | *takja*
napra **ka-** | *cagva*
a | **lomha** **Ma-** | *ros-* \wedge *ba* | **csengve** **si-** | *et.*
Zeng *a csa-* | *torna*,
zeng *a hegy* | *orma*,
s **zeng** – *ugye* | **zeng**, *ugye* | **zeng** *a szi-* | *ved?*

= U| -- U
= U| -- U
U| = U| -- \wedge U| = U| U
= U| -- U
= U| -- U
= U| = U| = U| U

Először nézzük meg, hogy a vers milyen sortípushoz kapcsolódik! A költő utal a szövegben a műfajra, a daktilusokban zengő „dithyrambus”-ra is. A dithürambosz az ókori görög költészet műfaja, Dionüszosz istenség tiszteletére előadott kardal. Tehát nem alaptalan, ha itt is meglátjuk a rokonságot az egyik kardaltípussal, a daktilikus tetrameter formájú alkmani sorral. Ha Áprily versszakjainak rövid sorait egybeírjuk, az elsőt és a másodikat, illetve a negyediket és az ötödiket, akkor három daktilikus tetrametert kapunk, pontosan a csonka végű, katalektikus alkmani sort. A hosszú sorok eleve alkmani kólonok. A sorok köze a két szomszédos rövid esetén ekkor szünetértékű metszetnek, cezúrának tekintendő. Nyilván a metszet helye nem egyezik a görög alkmani soréval, elsősorban a görög és a magyar prozódia különbsége miatt, de néhány szabályos helyettesítéstől és enyhébb licenciától eltekintve ugyanarról a sortípusról van szó. A rímelés, a leoninus is kissé elemeli ettől a közegtől ezt a verset, de az erős ritmikai rokonság, közel azonoság nyilvánvaló.

Az első két sor, illetve a negyedik és az ötödik egybeírva:

„A | nap tüze, | látod, a | fürge di- | ákot”, $\cup | = \cup \cup | = \cup \cup | = \cup \cup | -- \cup$

„Csengve, ne- | vetve ki- | buggyan a | kedve”, $= \cup \cup | -- \cup \cup | -- \cup \cup | = \cup$

Szuromi e vers esetén is az ütemelőző miatt akad fenn, és értelmezi a sorokat anapesztikusként és jambikusként, az első versszakot az ő tagolásával és jelölésével idézem (Szuromi 1990: 271–4):

A nap tüze lá- tod	$\underline{\cup} -' \cup \cup -' \underline{\cup}$
A für- ge di- á- kot	$\underline{\cup} -' \cup \cup - \underline{\cup}$
A hegy- re kicsal- ta a csúcs- ra kiált	$\underline{\cup} -' \cup \cup - \cup \cup -' \cup \cup -$
Csengve, nevet- ve	$-' \cup \cup' - \underline{\cup}$
Kibugy- gyan a ked- ve	$\cup' - \cup \cup -' \cup$
s egy ős evoét a fény- be ki ált,	$\underline{\cup} -' \cup \cup - \underline{\cup} -' \cup \cup -$

Ez a tagolás az értelmi hangsúlyozást igyekszik követni, de mégis eltér attól. Mindez három tény miatt nem logikus, és nem sikerül. Egyrészt azért, mert egyes szavak hosszabbak, mint az ütemek, és ez mindenképpen feldarabolja a sort. A másik, hogy így folyton változik a metrum, és nem érvényesül egy alaplüktetés, a folyton változó ütembeosztás szétzúzza a zenei metrikát. A harmadik pedig az, hogy dinamikus hangerőhangsúllyal lehetetlen hangsúlyozni az egy-, de akár kétmorás szótag után egy másikat, hogy az szintén

dinamikus nyomatékot kapjon. Próbálja ki az olvasó az „a nap” szókapcsolatot (szervetlen szókapcsolatot) úgy kiejteni, hogy a „nap” dinamikus hangerőhangsúlyt kapjon. Az, hogy a szerző a hangsúlyokat jelölte, de az ütembeosztás ezt nem követi, egy köztes, nem létező ritmikát feltételez.

Ez a vers azonban daktilikus, és mintája az alkmani sor, az alkmani kardal. Az alkmani daktilusban is előfordulhat az ütemelőző, és itt egyes soroknak van ütemelőzőjük, másoknak nincs, de ez nem okoz a megszólaltatásban gondot, mert messziről látszik, hallatszik, hol van ütemelőző, és hol nincs. A szó szoros értelmében azonban csak az első versszak első sorában van ütemelőző, mert a többi ütemelőző, az ötödik sor elején szereplő „ki” igeikötő kivételével névelő, és mindegyik (még a „ki” is) beleolvad az előző sor végén csonkán hagyott daktilusba. Az első versszakban a negyedik sor kivételével valamennyi tartalmaz ütemelőzőt, de azok mindegyike folytatja az előző sor daktilusát. A második versszakban egyáltalán nincs ütemelőző, de a rövid sorok így is egybeolvashatók, csak a találkozásnál spondeus vagy a metszettel együtt a spondeust tökéletesen helyettesítő trocheus van. A harmadik versszak ötödik és a negyedik versszak harmadik soráról ugyanez mondható el. Mindkét sorban van egy-egy ütemelőző, és ezek beletagozódnak az előző sor végi daktilusba. A rövid sorok vagy problémátlanul összeillenek („**Csengve, ne- | vetve ki- | buggyan a | kedve**”, = $\cup \cup | -- \cup \cup | -- \cup \cup | = \cup$); vagy középben egy spondeussal tartják az ütemet. A lírai daktilusban soronként egy-egy spondeus elfogadott volt már a görögöknél is („**Régi, ki- | száradt | tó vize | árad**”, = $\cup \cup | -- -- | = \cup \cup | = \cup$); vagy hiányos első rövid sor esetén cezúra alkalmazandó, és ebben a tagolásban a rím is segít („**Selymit a | barka már kita- | karta**”, = $\cup \cup | = \cup \wedge | már kita- | karta$).

Mindössze egyetlen hosszú, egész sorban fordul elő közbülső ütemben spondeus, de a ritmikus megszólaltatást ez sem nem gátolja: „**sárga vi- | ráját | bontja a | som**”, = $\cup \cup | -- -- | = \cup \cup | \cup$.

Csupán két helyen van közbülső ütemben a négymorás helyett hárommorás versláb, nevezetesen daktilus helyett trocheus. Ezeknek a megszólaltatása fokozottabb odafigyelést kíván, de a trocheus hosszú szótagja kinyújtható annyira, hogy a két szótag kitöltse az ütemet:

„s egy | **ős** evo- | ét \wedge a | **fénybe ki-** | ált”, $\cup | = \cup \cup | -- \wedge \cup | = \cup \cup | --$
 „a | **lomha Ma-** | rosba | **csengve si-** | et”, $\cup | - \cup \cup | - \cup | - \cup \cup | \cup$

Itt, a megkülönböztetőség kedvéért, kivételesen jelöltem kiskapitálissal is azt a két szótagot, amelyeket ütemező megszólaltatás esetén meg kell nyúj-

tani, hogy kitöltsek az ütemet. Vagy szünet alkalmazandó, amelyet a hiányjellel (∧) jeleztem.

Más ritmikai kihívást nem látok a versben, csak figyelni kell a sortördelésre és a dallamhangsúlyokra. Áprily Lajos *Márciusa* ritmikailag egy csiszolt gyémánt, kissé módosult alkmani, de daktilikus.

Összességében megállapítható, hogy a fent idézett verstanszakértők tévesen tagolták anapesztikusnak ezt a két remek, időmértékes verset, amelyek kétséget kizáróan alkmani daktilikus tetrameterek, a sorok vagy egyes sorok elején ütemelőzővel. A *Szeptember végén* dallamhangsúlyos, háromszólamú megszólaltatása elérhető a tanulmány végén megadott hiperhivatkozásokon keresztül e sorok írójának recitálásában.

Petőfi Sándor: *Forradalom* * – anapesztikus

Halová- | *nyul a gyá-* | *va szavam-* | *ra... dalom* ∪ ∪-- | ∪ ∪= | ∪ ∪-- | ∪ ∪ ∪
Viharod- | *nak elő-* | *jele, for-* | *radalom!* ∪-- | ∪ ∪-- | ∪ ∪= | ∪ ∪ ∪

Szomorúk | *az idők,* | *a napok* | *feketék,* ∪ ∪-- | ∪ ∪-- | ∪ ∪-- | ∪ ∪--
Odahagy- | *tak atyá-* | *id, o nem-* | *zet, o nép!* ∪ ∪-- | ∪ ∪-- | ∪ ∪= | ∪ ∪--

Csak azért | *szakítád* | *le bilin-* | *cseidet,* ∪ ∪-- | ∪ ∪-- | ∪ ∪-- | ∪ ∪ ∪
Hogy újabb | *nehezebb* | *vas emész-* | *sze kezed.* ∪ ∪-- | ∪ ∪-- | ∪ ∪-- | ∪ ∪ ∪

Földi még | *beteg ar-* | *cod az egy-* | *kori por,* ∪ ∪-- | ∪ ∪= | ∪ ∪= | ∪ ∪ ∪
S ime sor- | *sod ujon-* | *nan a por-* | *ba tipor.* ∪ ∪= | ∪ ∪-- | ∪ ∪= | ∪ ∪ ∪

Nem a sors, | **nem a sors,** | *de saját* | *fiaid* ∪ ∪- | ∪ ∪- | ∪ ∪-- | ∪ ∪ ∪
Akarat- | *ja, mi új-* | *ra leala-* | *csonyit.* ∪ ∪-- | ∪ ∪= | ∪ ∪ ∪ ∪ | ∪ ∪

Ez a vé- | *tek amily* | *cudar és* | *iszonyú,* ∪ ∪= | ∪ ∪-- | ∪ ∪-- | ∪ ∪--
Iszonyúbb | *legyen ér-* | *te az é-* | *gi boszú!* ∪ ∪-- | ∪ ∪-- | ∪ ∪= | ∪ ∪--

Lealá- | *zod-e, oh* | *haza, szent* | *fejedet?* ∪ ∪-- | ∪ ∪= | ∪ ∪= | ∪ ∪ ∪
Piszok ül- | *je a hír* | *koszorú-* | *ja helyett?* ∪ ∪= | ∪ ∪= | ∪ ∪-- | ∪ ∪--

Mielőtt | *az erő-* | *szak igá-* | *ba fogat,* ∪ ∪-- | ∪ ∪-- | ∪ ∪-- | ∪ ∪ ∪
Kaszabold | *le, hazám,* | *nyakadat* | *te magad.* ∪ ∪-- | ∪ ∪-- | ∪ ∪-- | ∪ ∪ ∪

Tegye lánc- | *ra a zsar-* | *nok a holt-* | *tetemet,* ∪ ∪= | ∪ ∪= | ∪ ∪= | ∪ ∪ ∪
Diadal- | *ma legyen* | *temető-* | *i menet.* ∪ ∪-- | ∪ ∪-- | ∪ ∪-- | ∪ ∪ ∪

Hol elás- | *nak, a domb* | *neki trón-* | *ja legyen* ∪ ∪-- | ∪ ∪= | ∪ ∪= | ∪ ∪ ∪
S gyakorol- | *jon erőt* | *siri fér-* | *geiden!* ∪ ∪-- | ∪ ∪-- | ∪ ∪= | ∪ ∪ ∪

De te, oh haza, nem hagyod el magadat,	U U = U U = U U -- U U U
Haragod tüze ar- caidon kigyuladt,	U U -- U = U U -- U U --
	U
Kezed ott van a kar- don, a mar- kolaton...	U U = U U = U U = U U U
Ki fog él- ni, ha nem te, dicsőn szabadon?	U U = U U = U U -- U U U
Szaporán ide, ked- vesem, aj- kaidat,	U U -- U U = U U = U U U
S te fiú, szaporán ide ^ a po harat!	U U -- U U -- U U ^ U U U U
Mire el- fogy a bor, mire csat- tan a csók,	U U = U U = U U = U U -
Jeladás- ra emel- hetik ^ a lobogót.	U U -- U U -- U U ^ U U U --
Halová- nyul a gyá- va szavam- ra... dalom	U U -- U U = U U -- U U U
Viharod- nak elő- jele, for- radalom!	U U -- U U -- U U = U U U

1848 (Petőfi MEK)

Az összehasonlítás kedvéért idézek egy valóban anapesztikus verset is, Petőfi Sándor *Forradalom* című alkotását. Ez a vers nyíltan és nyomatékkapcsoló módon anapesztikus, nincsenek benne sor- és verstagkezdő kiegyenlítések és lágyítások, mint például Arany János *Szondi két apródjában* vagy Kosztolányi Dezső *Boldog szomorú dalában*. Mindegyik sor négy, időmértékesen tiszta anapesztusból áll, csonka ütem, és helyettesítés se vesz vissza az éles ritmusából. Licencia csak kettő került bele az időmérték rovására, de azok is kiegyenlíthetők. A tizedik sorban a „*ra leala- | csonyit*” felfogható szinkópának, hangsúlyeltolódásnak, és nyomban ott van a sorvég, ahol a prozódiai és a metrikai lüktetés beérhetik egymást. Petőfinél a határozott névelő hossza és nyomatéka vegyes megítélés alatt szokott szerepelni, akár egy versen belül is. Az első 12 versszakban a határozott névelő a képletnek is megfelelően rövid és hangsúlytalan. A 13. és a 14. sorában azonban úgy tűnik, hogy hangsúlyosnak, de legalább hosszúnak kellene lennie, hogy ne essen ki a megszólaltató az anapesztikus lüktetésből. Itt két lehetőség van. Vagy valóban hosszán és hangsúlyosan ejteni abban a két versszakban az „a” névelőket, vagy hogy egységesebb legyen a versen belül a prozódia, be kell iktatni eléje egy-egy morányi szünetet (^), ahogy az elemzésben is javasoltam.

A helyes írás vagy ejtés rovására több licencia került e versbe, ami azt bizonyítja, hogy Petőfi mennyire fontosnak tartotta a hibátlan képletet, a ritmikus megszólaltatást. A következő szavakban módosított a magán- vagy mássalhangzók, tehát a szótagok hosszain: „o nép, szakitád, újabb, ime, ujonnan, lealacsonyit, boszú, siri, kigyuladt”. Látható, hogy Petőfi többnyire rövid ejtést javasol a hosszú helyett. Ez egy általános nehézségre világít rá, hogy a magyar nyelvben van ugyan sok rövid szótag, de ahhoz nem elegendő, hogy egy hosszabb verset egy elsővonalbeli költő is meg tudjon könnyedén írni. Mindezzel

együtt az ilyen licencia/szabadosság mára már nem elfogadott – bár élnek vele a mai költők is –, hiszen a magyar nyelvnek azért van olyan gazdag lexikai és ritmikai alapkészlete, hogy egy ilyen, nem túl hosszú, 30 soros verset meg lehessen írni akár tiszta időmértékes anapesztusban. Az irodalomtörténet és a verstan története épp Petőfinél húzza meg a határt, ameddig elfogadhatók a helyesírási és a metrikai licenciák/szabadosságok. A *Forradalom* című vers helyesírási licenciái/szabadosságai nem éppen a legkellemesebbek, de talán az elviselhetőség határán belül vannak. A 30 anapesztikus sor ezen érdekességekkel együtt is lenyűgöző metrikai teljesítmény. Ráadásul a hangsúlyos lejtés ereszkedő, így a megosztott, kiegyenlített nyomatékolás nagyon feszes, pergő lüktetést eredményez, igazán illőt a forradalmi dobok pergéséhez.

Mint kiderül az elemzési képletből, tiszta anapesztikus sorok jönnek egymás után, közel az összes éles ritmussal (rövid szótaggal indító anapesztussal és egyben élhangsúllyal) kezdődik, de látható, hogy a sorok további részeiben is sok ilyen éles ritmus van, és érzékelhető, hogy mennyire összhangban van a szöveg tartalmával az éles, felfelé törekvő lüktetés. Harcias, kemény, dobpergésszerű, amilyenek eleve elképzelünk egy forradalmi jelenetet vagy beszédet. Az első lábak/ütemek között csak egyetlen igazán hangsúlytalan kezdet van, a hatodik sorban a „hogy” kötőszó, de a többiben (és még itt is) a metrikai hangsúly hozzájárul az éles ritmus megszólaltatásához. A többi, nem autosemantikus szóval kezdődő sor elején a szavak csak relatíve kissé hangsúlytalanabbak, de metrikailag kiemelhetők és kiemelendők ereszkedővel és egyben hangerővel: „*Hol*”, „*S te*”, „*Mire*”.

Ám hogy az emelkedő időmértékes és részben nyomatékkapcsoló lejtés, ilyen mennyiségben, mint ebben a versben hallható, mennyire nem illeszkedik könnyen a magyar nyelv ereszkedő lejtéséhez, azt az is igazolja, hogy a sorok jelentős hányadában a lejtés a nyomatékkapcsolás megváltozása miatt átvált daktilikusba vagy spondaikusba. A *Forradalomban* 30, az időmértékes képlet szerint anapesztikus sorból 21-ben (70%-ban!) hangsúly kerül az utolsó előtti vagy a hátulról a negyedik szótagra: „dalom”, „kezed”, „helyett”, „fogat”, „magad”, „menet”, „dalom”, „forradalom”, „nemzet, o nép”, „egykori por”, „porba tipor”, „égi boszú”, „holttetemet”, „trónja legyen”, „férgeiden”, „el magadat”, „markolaton”, „ajkaidat”, „a poharat”, „a lobogót” (hosszúnak és hangsúlyosnak írt névelővel), „forradalom”. Kiemelten tehát a vers második és utolsó sorának a végén a címadó „forradalom” szóra is! A két szótagos zárlatok spondaikusak és ereszkedők, a négy szótagosak pedig daktilusból állnak, utána egy hosszú szótaggal, mint csonka ütemmel olyan, mint a pentameter zárata. A tapasztalat azt mutatja, hogy ha egy emelkedő lejtésű verssor két ütemnél hosszabb, akkor az esetek többségében visszaáll a nyelv természetes, ereszkedő lejtése. Még Petőfinél is, aki kiemelkedően

tehetséges és tudatos költő (poeta doctus) volt, aki a *Forradalom* című versében minden jel szerint végig a dobpergésszerű, éles, feltörekvő anapesztikus hangzást akarta megvalósítani. Közvetve ez is igazolja a *Szeptember végén* daktilikus hangzását, tagolását, ahol a nyomatóékkapcsolások a lábak/ütemek többségében és még az ütemelőző utáni, első teljes ütemek minősített többségében is a daktilust erősítik.

Szakirodalom

- Deák-Sárosi László. *A háromszólamú vers – Új magyar verstan* (kézirat).
 Fónagy Iván 1989. *A költői nyelv hangtanából* (2., javított kiadás). Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Gósy Mária 2004. *Fonetika, a beszéd tudománya*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Horváth János *verstani munkái*. Osiris Kiadó. Budapest, 2004.
- Kecskés András 1998. A magyar verstan szemléleti kérdései tudománytörténeti összefüggésben. *Irodalomtörténeti közlemények* 102. évf. 3–4. füzet. 480–94.
- László Zsigmond 1961. *Ritmus és dallam – A magyar vers és ének prozódiaja*. Zeneműkiadó. Budapest.
- Szepessy Tibor 2013. *Bevezetés az ógörög verstanba*. ELTE Eötvös József Collegium.
- Szepes Erika – Szerdahelyi István 1981. *Verstan*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Szuromi Lajos 1990. *A szimultán verselés*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Forrásszövegek

- Áprily Lajos: Március. In: *Áprily Lajos összes versei*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1994. 40.
- Petőfi Sándor: Forradalom. In: *Petőfi Sándor összes költeményei*. Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK): <https://mek.oszk.hu/01000/01006/html/vs184805.htm#73>
- Petőfi Sándor: Szeptember végén. In: *Petőfi Sándor összes költeményei*. Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK): <https://mek.oszk.hu/01000/01006/html/vs184707.htm>
- Petőfi Sándor: *Szeptember végén*. Deák-Sárosi László recitálásában: <https://soundcloud.com/deak-sarosi-laszlo/041-petofi-sandor-szeptember-vegen-dallamhangsulyokkal>

Deák-Sárosi László PhD
 alkalmazott nyelvész, költő,
 az Országos Széchényi Könyvtár és a
 Magyarországi Kutató Intézet tudományos munkatársa
 E-mail: deakslx@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0509-5953>

Abstract

DEÁK-SÁROSI, LÁSZLÓ

**ANAPEST OR DACTYLUS? – ABOUT THE RHYTHM OF PETŐFI SÁNDOR’S
POEM *SZEPTEMBER VÉGÉN* AND ÁPRILY LAJOS’ *MÁRCIUS***

The two most controversial poems in Hungarian poetry are Petőfi Sándor’s *Szeptember végén* and Áprily Lajos’ *Március*. Both consist of dactylic Alcmanian tetrameter, such lines/colons, yet some authors interpret them as anapestic. In my study, I emphasize the dactylic reading and how it can be sounded with the three main moments of the melodic stress system, namely volume, rising, falling and their feasible combinations.

Keywords: composition, melodic stress system, volume, dactyl, anapestus, *Szeptember végén* by Petőfi Sándor, *Március* by Áprily Lajos